

Arreteerimised 1940–1941

1940. aasta suvel oli poliitilise järelevalve ja repressioonide tegelik teostaja Eestisse suunatud NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (NKVD) operatiivgrupp, kuid formaalne asjaajamine toimus ülevõetud Eesti Vabariigi institutsioonide – poliitilise politsei ja sisekaitse ülema – kaudu.

Esmajärjekorras kuulusid vahistamisele juhtivad poliitikud (eelkõige endised Eesti siseministrid, keda süüdistati võitluses kommunistide vastu), Kaitseliidu üleriiklikud ja kohalikud juhid, mõned riigiametnikud jt. Erilise tähelepanu all olid vene valgekaartlike organisatsioonide tegelased ja isikud, keda süüdistati luuretegevuses NSV Liidu vastu kolmandate riikide teenistuses. Sisekaitseülema H. Habermanni otsuste alusel vangistati poliitilise politsei senised juhid ja juba ka madalamaid ametnikke. 23. juunil 1940 tappis enda koos abikaasaga siseministri abi August Tuulse. 21. juulil 1940 tappis enda enne arreteerimist vandeadvokaat, 1924. a siseminister olnud Theodor Rõuk.

Okupatsioonivõimude vastu suunatud kergemate tegude eest karistamiseks rakendati sisekaitseülema pädevust. Enamikku isikutest süüdistati halvustavates väljendustes Nõukogude Liidu, nõukogude korra või nõukogude sõjaväelaste vastu. Näiteks: 2. juulil algatati kriminaalasi Andres Raska suhtes “rinnas kantavate sini-must-valgete lipukeste väljajagamise pärast” (NB! sini-must-valge lipp oli 2. juulil formaalselt veel Eesti riigilipp).

Pärast ENSV konstitutsiooni kehtestamist 25. augustil 1940 lõpetas J. Varese marionettvalitsus tegevuse ja riigiparaat reorganiseeriti ka Eestis vastavalt NSVL riiklikule struktuurile. Paralleelina NSV Liidus väljakujunenud tööjaotusele tegeles ka Eestis edaspidi poliitiliste repressioonidega eelkõige siseasjade rahvakomissariaadi riikliku julgeoleku valitsus, mis täitis poliitilise politsei funktsioone. 1941. aasta märtsist-aprillist eraldati riiklik julgeolek iseseisvaks rahvakomissariaadiks eesotsas Boris Kummiga. Arreteerimised toimusid rahvakomissar Kummi nõusolekul ja ENSV prokuratuuri sanktsioneerimisel. Prokurör määras ka süüdistust arutava instantsi. Laienes ka arreteeritavate isikute ring: sihikule võeti lai kiht inimesi, kelle sotsiaalsest taustast, ametikohast, kuuluvusest ühiskondlikesse organisatsioonidesse või varasemast tegevusest lähtuvalt eeldati vaenulikku suhtumist bolševismi ja Nõukogude Liitu. Pärast sõja puhkemist Saksamaa ja NSV Liidu vahel sagesid repressioonid sõjaväelaste ja mobilisatsioonist kõrvalehoidjate, aga ka spionaažis kahtlustatavate vastu.

Süüdimõistmised

1940. aasta lõpuni langetas Eestis arreteeritute üle otsuseid Leningradi sõjaväeringkonna tribunal, seejärel alustasid tegevust NKVD Balti ringkonna vägede ja muud tribunalid.

Enamikul juhtudel toimus kinnine istung ilma süüdistaja ja kaitse juuresolekuta.

Pärast Saksamaa ja NSVL Liidu vahelise sõja algust muutus poliitiliste represseerimiste käik. Esialgu jätkus ENSV RJRK tegevus inimeste arreteerimisel ja juurdluste läbiviimisel, kuid otsuste langetamine määrati Eestis paiknevate Punaarmee või Punalipulise Balti Laevastiku üksuste tribunalidele.

Lisaks tribunalidele suunas prokuratuur asju koos karistussepanekuga otsustamiseks ka NSVL Liidu NKVD Erinõupidamisele Moskvast. Tsiiviilkohtutest oli poliitiliste süütegude menetlemine võimalik ainult kõrgeima astme kohtus, ENSV Ülemkohtus. Seegi oli pigem erand. Küll langetasid Eestist NSVL Liitu evakueeritud vangide suhtes otsuseid sealsete oblastikohtute kriminaalkolleegiumid.

Hukkamised

1940–1941 mõisteti Eestis tegutsenud eritribunalide poolt surma vähemalt 300 isikut, umbes pooled neist enne sõja algust. Enamik mahalaskmisi toimus Tallinnas või selle ümbruskonnas. Näitena on, kuidas surmamõistetute hukkamine Tallinnas 23. juunil 1941. Surmamõistetud vahialused viidi julgeoleku rahvakomissari Boris Kummi või tema kummagi asetäitja kirjalikul korraldusel kolmest või enamast vangist koosnevate gruppide kaupa üldvanglast nr 1 (nn Patarei) Pagari tänava sisevanglasse. Vangid võttis vastu sisevangla ülem ja komandant valvemeeskonnaga. Surmaotsuse täideviimise juures olid ENSV RJRK 1., 2. ja 3. osakonna ülemad. Mahalaskmiskomandot juhtisid sisevangla komandant A. Brenner ja RJRK 3. osakonna ülem Sergei Kingissepp.

Tribunalide ja erinõupidamiste otsusel surmamõistetutele lisanduvad ilma kohtuliku menetluseta hukatud. Tänapäevaks on nimeliselt tuvastatud 2199 isikut, kes hukati 1941. aasta juunist oktoobrini, pärast Saksamaa-NSVL Liidu vahelise sõja algust. Ilma sõjatribunali või erinõupidamise otsuseta hukatud jagunevad kaheks suuremaks grupiks:

1) Arreteeritud, kes hukati kinnipidamiskohtades julgeolekutöötajate ja vanglapersonali poolt. Võimalik, et hukkamisotsus oli langetatud või oli antud käsk vangide hukkamiseks, keda pole enam võimalik evakueerida. 8./9. juuli öösel lasti Tartu vanglas maha 192 inimest: 172 meest ja 20 naist. Ohvritele tulistati püstolist pähe, enamasti näkku. Saaremaal Kuressaares vanglana kasutatud keskaegse kindluse territooriumil mõrvati 1941. aasta septembris 90 inimest, 87 meest ja 3 naist. Viljandi vangla õue kaevatud auku lasti maha 10

meest ja üks 14-aastane poiss, ühel haavatul õnnestus august välja ronida ja põgeneda.

2) Punaarmee ja NKVD/NKGB hävituspataljonide poolt mõrvatud tsiviilisikud. Nende hulgas oli ka mõnikümmend isikut, kes võitlesid metsavendadena Punaarmee ja hävituspataljonide vastu. Lähemaid asjaolusid teadmata on nad tsiviilisikute hulka arvestatud.

1940. aastal vangistati Eestis ligi 1000 ja 1941. aastal ligi 6000 inimest. Valdav enamik neist mõisteti süüdi ja saadeti NSV Liidu vangilaagritesse, kus suurem osa neist suri või hukati. Olemasolevatel andmetel hukati 1940. a vangistatutest vähemalt 250 ja vangistuses suri ligi 500; 1941. a vangistatutest hukati üle 1600 ja vangistuses suri ligi 4000.

Poliitiline kohtumõistmine NSV Liidus

1940. a kehtis Nõukogude Liidus "NSVL, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadus", mis sätestas kohtupidamise ühtsed ja võrdsed alused kõigi kodanike jaoks ja konstitutsioonile viidates deklareeris kohtute sõltumatust ja allumist ainuüksi seadustele. Kohtu ülesehituse osas sätestati kohtu kollegiaalsuse (rahvakaasistujate osalemine), avalikkuse (kohtuliku arutamise avalikkus) ja kohtuotsuse edasikaebamise printsiibid. Kuid iga paragrahvi juurde oli lisatud klausel: "**välja arvatud seadusega ettenähtud juhud**".

Nimetatud lisaklausel andis riiklike poliitiliste repressioonide puhul seadusliku võimaluse loobuda demokraatlike kohtuprintsiipide järgimisest, kuid anda samas madalama astme õigusaktidega ka poliitilistele repressioonidele kohtulik vorm. Vastavalt NSV Liidu kohtukorralduse seadusele tegutsesid ka erikohtud: sõjatribunalid, raudtee liinikohtud ja veeteede liinikohtud, mis ei allunud liiduvabariigi ülemkohtule, vaid otse NSVL Ülemkohtule. Kohtute seadustiku kohaselt arutasid sõjatribunalid "[...] sõjaväelisi kuriteoasju, samuti seadusega nende võimkonda kuuluvaid muid kuriteoasju [...]".

Esialgul ei olnud sõjaväe kohtuasutustel olulist rolli poliitiliste süüasjade arutamisel. Kuid 1930. aastate keskpaigaks muutusid NSVL Ülemkohtu sõjakolleegium, sõjatribunalid ja 1934. a moodustatud NKVD vägede tribunalid poliitilise kohtumõistmise peamiseks subjektiks.

Suure osa ka Eestis 1940.–1941. a poliitilistel põhjustel kas vangilaagrisse või

mahalaskmisele mõistetud inimeste üle on otsuse langetanud mitmesugused sõjatribunalid: kuni NSVL Liidu-Saksamaa vahelise sõja alguseni peamiselt NKVD vägede Balti ringkonna tribunali, pärast sõjaseisukorra kehtestamist Eesti territooriumil siin asunud erinevate Punaarmee väekoondiste, Baltimere laevastiku, piirivalve ja raudtee sõjatribunalide poolt. Erikohtute istungid olid tavaliselt kinnised.

Kohtuvälised institutsioonid: Erinõupidamine

NSV Liidu kohtukorralduse seadus rõhutas, et õigust mõistavad kohtud. Sellegipoolest lahendati poliitilise iseloomuga kohtuasju ka väljaspool kohtusüsteemi olevate erinõupidamiste poolt. Erinõupidamised rakendasid oma tegevuses kriminaalkoodeksis ettenähtud karistusi, kuid tegutsesid administratiivkorras (kohtuistungit kui sellist ei toimunud, erinõupidamise liikmed langetasid otsuse kirjaliku süüdistusmaterjali alusel süüdistatavat või kaitsjat nägemata ja kuulmata). Erinõupidamiste tegevuse formaalseks aluseks olid seadused ja valitsuse määrused, kuid nende tegevus oli vastuolus elementaarsete õiguspõhimõtetega: igaühe õigus saada kohtu poolt ära kuulatud, õigus end kaitsta esitatud süüdistuse vastu, õigus kohtuotsuse edasikaebamisele. Sellisel moel tegutsenud erinõupidamisi võib nimetada riiklikult organiseeritud quasi-kohtuorganeiks.

Kohtuväliste institutsioonide rakendamist õigustati põhjendusega, et nõukogudevaenulike (*antisovetlike*) elementide vastu peab olema võimalus rakendada repressioone ka ilma konkreetse süüdistusmaterjali olemasoluta. Vastavalt NSVL prokuröri 1935. a ringkirjale anti erinõupidamistele üle kõik poliitilised süüasjad, mille puhul puudusid küllaldased tõendid selleks, et neid tavalise kohtu korras arutada.

Prokuröri institutsioon

Nõukogude Liidu 1936. a konstitutsioon fikseeris prokuratuuri koosseisu ja ülesanded. NSVL prokuröri kuulus kõrgeim järelevalve NSV Liidu rahvakomissariaatide ja neile alluvate asutuste, samuti ametiisikute ja kodanike seaduskuulekuse üle.

Poliitiliste repressioonide seisukohalt on olulisim prokuröride tegevus NKVD tegevuse järelevalvel ja selle tegevuse sanktsioneerimisel. Prokuratuuri süsteemis oli ette nähtud "erisektor", mille ülesandeks oli järelevalve NKVD/NKGB asutuste tegevuse üle. Praktilises töös oli selle sektori roll minimaalne. NKVD/NKGB asutuste poolt esitatud arreteerimismääruste sanktsioneerimiseks, süüdistuskokkuvõtete kinnitamiseks ning nende kohtulikuks menetlemiseks oli prokuratuuri süsteemis ettenähtud prokuröri asetäitja "eriasjades" ja temale alluv "eriosakond". "Eriasjade" prokurörid moodustasid süsteemis

omaette kategooria. Neile ametikohtadele valiti valitsevale režiimile eriti usaldusväärseid ja kuulekaid isikuid, nende kandidatuurid kinnitati ÜK(b)P KKs või vastavalt hierarhiale madalama astme parteiorganis. Oma funktsioonide ja praktilise tegevuse poolest olid nad rohkem seotud NKVD/NKGBga kui prokuratuuriga.

Prokuratuuri tegevusel oli kaks poolt. Ühelt poolt pidi ta jälgima ja tagama üldise seaduslikkuse, sh julgeoleku- ja kohtusüsteemis. Teiselt poolt varjas prokuratuur NKVD/NKGB seadusetut tegevust inimeste arresterimisel ja ülekuulamisel, sanktsioneerides nende vahistamised ning kinnitades ja esitades kohtule fabritseeritud süüdistusi. Oli prokuröre, kes püüdsid oma õigusi kasutades protestida ebaseaduslikku tegevust, kuid nad kõrvaldati ametist ja nende otsused tühistati. Propagandistliku näilisuse loomiseks olid prokuröride avalikud esinemised, kus karmisõnaliselt nõuti ja deklareeriti “nõukogude seaduslikkuse” järgimist.

Nõukogude konstitutsiooni kohaselt oli süüdistatavatele tagatud ka kaitse õigus. Poliitiliste süüdistuste puhul ei olnud sellel praktilist tähendust.

Eesti üksused Punaarmees ja NKVD hävituspataljonid

1941. a juunis alustas NKVD Eestis hävituspataljonide formeerimist. Hävituspataljonide ülesandeks seati võitlus diversantide ja parašütistidega, kuid enamasti rakendati neid võitluseks kohalike metsavendade vastu ja J. Stalini väljakuulutatud “põletatud maa taktika” elluviimiseks. Hävituspataljonide liikmed on süüdi sadade tsiviilisikute tapmises. Hävituspataljonide moodustamist juhtis kindralmajor Rakutin (NKVD (piirivalve)vägede ülem Balti Erisõjaväeringkonnas), operatiivstaabi ülem oli kapten Mihhail Pasternak ja komissar EK(b)P Tallinna linnakomitee sekretär Fjodor Okk. Pataljonidesse kuulusid enamasti nn “partei- ja nõukogude aktiivi” liikmed, kuid hiljem sunniti nendesse astuma ka mehi, kes olid sunniviisil sõjaväkke võetud. Kokku moodustati mõnieteist hävituspataljoni umbes 6000 liikmega, enamasti eestlased. 1941. a augustis moodustati Tallinna kaitseks ka kaks töölispolku M. Pasternaki ja EK(b)P KK sõjalise osakonna juhataja Karl Kangeri juhtimisel. Polkudesse kuulusid enamasti Tallinna taganenud hävituspataljonide liikmed. Töölispolkude võitlusvõime oli madal, need löödi pealetungivate Saksa vägede poolt kiiresti puruks. Töölispolk moodustati ka Narvas. Hävituspataljonide liikmed, kellel ei õnnestunud Eestist põgeneda, vahistati Saksa okupatsiooni ajal ja enamik neist hukati.

2. juulil 1941 alustati Punaarmee kontrolli all olevas Eestis osas väeteenistusealiste meeste Venemaale saatmist. Kokku viidi Venemaale üle 30 000 mehe. Seda on ekslikult samastatud tavalise mobilisatsiooniga, kuid tegelikult oli see osa “põletatud maa taktikast”. 10. juulil 1941 andis Punaarmee Poliitilise Peavalitsuse ülem 1. järgu armeekomissar Lev Mehlis korralduse Venemaale viidud eestlaste tööpataljonidesse saatmiseks. 1941. a septembris anti eestlaste tööpataljonid NKVD GULAGi alluvusse. Tööpataljonidesse

saadetud meestest suri 1942. a kevadeks umbes 10 000 meest.

18. detsembril 1941 andis NSVL Riiklik Kaitsekomitee korralduse alustada 25. detsembril 1941 Uraali Sõjaväeringkonnas 7. Eesti Laskurdiviisi formeerimist isikkoosseisuga 11 618 inimest. 1942. a veebruaris alustati ka 249. Eesti Laskurdiviisi formeerimist ja 1942. a septembris diviiside baasil 8. Eesti Laskurkorpuse moodustamist.

Enamik diviiside meestest saadi tööpataljonidest, kuid juurde toodi ka Venemaa eestlasi ja teisi Nõukogude Liidu kodanikke. Tööpataljonidest diviisidesse saadetud mehed olid nii nõrgad, et paljud neist surid veel diviiside formeerimise ajal. Samal ajal käis isikkoosseisu puhastamine "ebaosalduväärtsetest elementidest".

7. novembril 1942 anti 8. Eesti Laskurkorpus Punaarmee tegevarmee koosseisu. 10. detsembril 1942 oli korpuse nimekirjas 32 463 meest, sealhulgas korpusele allutatud 19. kaardiväediviis ja 85. suurtükipolk, kus ei olnud eestlasi. Korpus allutati Kalinini rindele ja saadeti Velikije Luki all rindele. Sel ajal oli korpuse komandör kindralmajor Lembit Pärn, 7. diviisi ülem polkovnik August Vassil ja 249. diviisi ülem polkovnik Artur Saueselg. Velikije Luki lahingutes võitles Eesti Laskurkorpus 9. detsembrist 1942 16. jaanuarini 1943. Korpus kandis raskeid kaotusi: korpuse enda andmetel langenutena 2247, haavatutena 6220 ja teadmata kadunutena 2020. Enamik teadmata kadunutest olid Saksa poolele üle läinud mehed, kes saadeti Polotski sõjavangilaagri kaudu Viljandi sõjavangilaagrisse, kus nad vabastati ja kuuks ajaks koju lubati kohustusega pärast seda Saksa sõjaväkke astuda. Pärast Velikije Luki lahingut tagandati mõlemad diviisiülemad, kes olid endised Eesti sõjaväe ohvitserid, ja asendati Venemaa eestlastega: 7. diviisi ülemaks määrati Karl Allikas ja 249. diviisi ülemaks Johan Lombak.

Kuni 1943. a oktoobrini oli korpus Kalinini rinde reservis ja arvati seejärel 2. Balti rinde koosseisu. Ka siin korpust eeslinile ei saadetud, välja arvatud korpuse suurtükivägi, mis oli lahingus Novosokolniki piirkonnas Pihkva taga ja hiljem Narva rindel.

1944. a anti korpus Leningradi rinde koosseisu, kus see oli kaitsetöödel 2. löögiarmee tagalas. 5.–14. septembrini 1944 viidi korpus üle Lämmijärve Võnnu piirkonda ja ta osales 17. septembril Punaarmee pealetungis Emajõel. Seejärel osalesid korpuse diviisid Mandri-Eesti, Muhu- ja Saaremaa vallutamisel. 354. laskurpolgu eelsalk eesotsas polguülema Vassili Võrguga jõudis 22. septembril sakslastest maha jäetud Tallinna. Vassili Võrk oli kolm päeva Tallinna komandant. 22. septembril anti korpus Leningradi rinde 8. armee koosseisu.

17.–23. septembrini 1944 langes Mandri-Eestis 201, haavata sai 763 ja teadmata kadunuks jäi 17 meest. Kaotusi kanti ka Saaremaa vallutamisel, eriti Tehumardi lahingus ja Vintri dessandi ajal, kus ainuüksi vangi langes 215 meest 300. laskurpolgust.

1945. a märtsist maini võitles Eesti Laskurkorpus Kuramaal väegrupi "Nord" vastu. 28. juunil 1945 anti korpusele uus nimetus: 41. Kaardiväe Eesti Tallinna Laskurkorpus. 7. diviis nimetati 118. ja 249. diviis 122. kaardiväe laskurdiviisiks. 6. mail 1946 saadeti 41. Kaardiväe Eesti Tallinna Laskurkorpus laiali. Nn rahvusväeosad jäid Eesti pinnale kuni 1956. aastani, nendes teenisid aega kutsealused: 1946–1951 22. Kaardiväe Eesti Üksikus Laskurbrigaadis

ja 1951–1956 118. Kaardiväe Eesti Laskurdiviisis. Lembit Pärn oli 1945–1949 Eesti NSV relvastatud jõudude minister ja sõjakomissar.

Teise maailmasõja järgsed repressioonid

Nõukogude okupatsiooni taastamine Eestis 1944. aasta sügisel tõi ettearvatult rahu asemel kaasa uued repressioonide lained. 1941. aastal kogetu ja halvema kartuses põgenes nõukogude okupatsiooni eest kodumaalt umbes 70 000 inimest. Kardetu ei jäänud tulemata.

1944–1945 vangistati u 10 000 inimest, kellest pooled surid kahe esimese aasta jooksul. Vangi- ja sunnitöölaagrisse saatmised olid sõjajärgses Eestis väga mastaapsed, olles koos küüditamistega teiseks massiliseks isikute repressioonide viisiks. Esmalt võeti ette uued süüdistused: kodumaa reetmine, sakslaste abistamine, teenistus Saksa vägede koosseisus või omavalitsusparaadis, põgenemiskatsed kodumaalt jne. Järgnevate aastate jooksul küüditati ka enamiku arreteeritute perekonnaliikmed.

Esimese sõjajärgse rahvuslikul alusel toimunud väljasaatmise käigus küüditati Eestist 15. augustil 1945 sakslased. 407 deporteeritu hulgas oli 261 saksa rahvusest kodanikku, ülejäänud 146 inimest olid teistest rahvustest, enamuses vabatahtlikult kaasaläinud eestlastest perekonnaliikmed. Peamiselt oli tegu sakslastega, kes olid 1939–1940 Eestist ümber asunud, kuid Saksa okupatsiooni ajal Eestisse tagasi tulnud ning polnud jõudnud enne Punaarmee pealetungi Eestist uuesti ära minna.

Sõja järel oli 1946. aastal Nõukogude Liidus küüditamisahelas lühiajaline paus, kuid uus laine vallandus juba järgmisel 1947. aastal, mil asustati ümber tuhandeid sakslasi, ukrainlasi, repatrieeritud soomlasi. Käivitati kampaania nn rahvavaenlaste ja nende perekonnaliikmete vastu ning esimesena Balti riikidest toimus deporteerimine Leedus. 1948. aasta oli Leedule lõputu küüditamise aasta. Küüditamine toimus järk-järgult ning erinevates maakondades.

Järgnes aasta 1949. Vastavalt NSVL Ministrite Nõukogu 29. jaanuari määrusele tuli Leedu, Läti ja Eesti NSV territooriumitelt igaveseks ajaks välja saata “kulakud koos perekondadega, bandiitide perekonnad, natsionalistid, kes end varjavad, karistatud ja legaliseeritud bandiidid, kes jätkavad vaenulikku tegevust ja nende perekonnad, samuti perekonnad, kes abistavad bandiite.” Enamikule küüditatuist jäi nende süü arusaamatuks, ideoloogilised fraasid nagu “kulak”, “natsionalist”, “bandiit”, “kontrrevolutsionäär” vaid ähmastasid

tegelikke põhjuseid.

Eesti taasokupatsioonil Nõukogude Liidu poolt 1944. aastal eraldati Eesti territooriumist ning liideti Vene NFSVga endine Petserimaa ja nn Narvatagune piirkond. Pihkva oblastiga liideti ka osa Läti Vabariigi territooriumist. Nendel aladel toimus küüditamine 1950. a mais, mil viidi ära 1563 (425 perekonda) eestlast ja lätlast. Küüditamise eesmärgiks oli piirkonna etniline puhastamine mittevenelastest.

Viimane massiline küüditamine Eestis viidi läbi 1951. aastal, mil NSV Liidu Julgeolekuministeeriumi Erinõupidamise otsuse alusel saadeti Balti riikidest, Moldaaviast, Lääne-Ukrainast ja Lääne-Valgevenest eriasumisele keelatud ususektide liikmed. See on tuntud Jehoova tunnistajate küüditamisena. Eestist viidi ära 281 inimest, operatsiooni käigus tervikuna küüditati 2619 isikut, kellest 2/3 moodustasid naised ja lapsed.

Nende tegude vahele jääb ridamisi väiksemaid kampaaniaid. 1945. a oktoobris küüditati 18 perekonda (51 inimest), novembris 37 perekonda (87 inimest) ja detsembris 37 perekonda (91 inimest) Tjumeni oblastisse. Nemad kui "kodumaa reeturite" perekonnaliikmed kuulusid erinõupidamise otsusega väljasaatmisele 5 aastaks. Aastatel 1948–1950 saadeti välja ingeri-soomlased, kes olid Eestisse elama asunud.

Sõjajärgsel perioodil (kuni Stalini surmani) arreteeriti Eestis u 30 000 inimest, kellest hukkus ligi kolmandik, mis oli sõjaeelse perioodiga võrreldes mõnevõrra väiksem. Umbes 23 000 pärast sõda küüditatud isikust hukkus u 3000. Võitluses okupatsioonivõimudega langes Eestis u 2000 metsavend. Stalini surma järel aktiivne vastupanu nõukogude võimule vaibus ning võttis teised vormid. Ka nõukogude režiim ise oli loobunud massirepressioonidest. Poliitilised arreteerimised siiski jätkusid, kuid juba võrreldamatult väiksema hooga. 1953–1988 arreteeriti Eestis poliitilistel põhjustel u 500 inimest.

Küüditamine kui lahutamatu osa NSV Liidu sisepoliitikast

Venemaal olid küüditamised pikaajalise traditsiooniga poliitilised kampaaniad. Nõukogude Venemaa alustas 1919. aastal kasakate deporteerimisega, 1930. aastate repressioonid kollektiviseerimise käigus on juba saanud üldtuntuks. Nende käigus allutati riiklikule terrorile järjekordsed sihtmärgiks valitud rahvuslikud või sotsiaalsed grupid, sedavõrd ulatuslik terror pidi rahvas looma alalise hirmutunde ja selle kaudu kuulekuse valitsevale režiimile. 1930. aastal alustati NSV Liidu läänepiiri "puhastamist", selle aasta märtsis vabaneti Leningradi oblasti piiriäärsetel aladel 22 km ulatuses peaaegu täielikult "sotsiaalselt ohtlikest" elanikest. Sarnased aktsioonid kordusid aastatel 1935–1936. Nende

käigus represseeriti ka tuhanded NSV Liidu territooriumil elanud eestlased.

Uus küüditamislaine vallandus 1940. aastal, kui Nõukogude Liit okupeeris Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene. Sealsed alad "puhastati" poolakatest ja välismaa kodanikest. Veebruarist juunini 1940 küüditati sealt u 276 000 inimest. Järgmine kampaania 1941. aasta kevadel ja suvel haaras lisaks juba ka vahepeal okupeeritud Moldaavia, Eesti, Läti ja Leedu alasid.

Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja puhkemise järel 1941. ja järgneval 1942. aastal asustati ümber saksa ning soome vähemusrahvused kõikjal Nõukogude Liidus.

Eelnevalt oli sama saatus tabanud lisaks kasakatele veel korealasi, juute, iraanlasi.

1943–1944 ja hiljemgi võeti ette üksikute rahvuste totaalsed deporteerimised. Need olid suunatud kalmõkkide, tšetšeenide, ingušside, tatarlaste jt Krimmi rahvaste, türklaste jm rahvuste vastu.

Sõja lõpp 1945. aastal tõi rahu ja stabiilsuse asemel endaga kaasa uued repressioonid.

Need tabasid kõiki, kes olid Saksamaa poolt okupeeritud aladel üles näidanud mingilgi moel koostöövalmidust Saksa võimudega. Massiküüditamised kestsid 1950. aastate keskpaigani, haarates Nõukogude Liidus ühtekokku üle 6 miljoni elaniku. Nende hulka pole arvatud sõjavange, ega Kolmandasse Reichi tööle viidud u 3,2 miljonit inimest, kes repatrieeriti esimestel sõjajärgsetel kuudel ja saadeti filtratsioonilaagritest otse asumisele.

Enamiku inimeste jaoks tähistab küüditatu väljasaadetud inimest. Ametlikult jagunesid küüditatud erinevatesse liikidesse, peamiselt toimus väljasaatmine neljas erinevas vormis. Vene keeles nimetati neid väljasaatmisviise järgmiselt: ???????, ??????, ???????????, ??????????, ?????? ?? ??????????, mida on eesti keelde täiendavate täpsustusteta üpris keeruline tõlkida. Kahe esimese väljasaatmisviisi puhul oli tegemist kas peamise või lisakaristusega, mida rakendati kohtuorganite või erinõupidamise poolt karistatud isikute suhtes, vastavalt kas kuni 5 aastat (???????) või 3 kuni 10 aastat (??????). Seega võime kindlaks määratud karistusajaga äraviiduid nimetada tähtajaga väljasaadetuiks või sundasunikeks.

Kolmandat väljasaatmisviisi ? eriasumisele saatmist (????????????? ??????????) rakendati nende suhtes, kes olid valitsuse otsuse alusel saadetud julgeolekuorganite kontrolli all asuvasse kohtadesse kas igaveseks või teatud ajaks. Eestist küüditatud kuulusid enamasti sellesse kategooriasse, kuid mõningate erinevustega: 1940–1941 süüdimõistetud ja äraviidud kuulusid tähtajata, kuid 1949 ja hiljem represseeritud juba igaveseks ajaks eriasumisele saadetute hulka. Igaveseks ajaks eriasumisele saadetute kategooriasse kuulusid näiteks ka saksa rahvusest isikud (ka need, kes saabusid repatrieerimise käigus tagasi NSV Liitu), välismaalased ja kodakondsuseta isikud, kalmõkid, tšetšeenid, ingušid, Gruusiast väljasaadetud türklased, kurdid, Krimmist väljasaadetud krimmi-tatarlased, armeenlased, bulgaarlased, kreeklased, Ukrainast väljasaadetud (1944) nn bandiidid, nende abilised ja perekonnaliikmed. Kõigi sellesse kategooriasse kuulunute loetlemine

veniks liialt pikale.

Neljandat levinumat karistusviisi, sundasumisele saatmist (?????? ?? ?????????), rakendati alates 1948. aasta veebruarist erilaagritest ja vanglatest karistustähtaja möödumisel vabastatuile, aga samuti spioonidele, diversantidele, terroristidele, kompartei poliitilistele vastastele (trotskistid, parempoolsed, menševikud, esseerid, anarhistid, natsionalistid, valgekaartlased jt) ning isikutele, keda nõukogudevaenulike sidemete ja tegevuse tõttu ohtlikuks peeti, kuid kelle vabanemistähtaeg langes sõja aega.

Küüditamine Eestist 1941

1941. aasta küüditamised Eestist olid osa NSV Liidu läänepiiril vastokupeeritud aladel toimunud "puhastusest". Vahetu otsus massirepressioonideks Eestis langetati 1941. a mai esimesel poolel ÜK(b)P KK ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ühismäärusega nr 1299–526ss "Leedu, Läti ja Eesti NSV puhastamise abinõudest nõukogudevastastest ja sotsiaalselt ohtlikest elementidest". Represseerimisele kuulusid eelkõige poliitikud, kõrgemad ametnikud, sõjaväelased, kaitseliitlased, politseinikud, ettevõtjad ja maaomanikud ning nende perekonnad.

Küüditamisaktsiooni üldjuhiks Eestis oli grupp juhtivaid seltsimehi: riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm, siseasjade rahvakomissar Andrei Murro ja EK(b)P KK I sekretär Karl Säre. Vahetuks ettevalmistustöök ja küüditamise läbiviimiseks moodustati vabariiklik operatiivstaap: rahvakomissarid Kumm, Murro, julgeoleku rahvakomissari asetäitjad Aleksei Škurin ja Venjamin Gulst (operatiivstaabi liige maakondlike "troikade" juhtimise alal) ning julgeoleku rahvakomissariaadi 2. osakonna ülem Rudolf James. 4. juunil moodustati ka maakondlikud troikad kohalikest julgeoleku- ja siseasjadeosakonna kaastöötajaist.

Oluline roll oli ka kommunistlikul parteil, kes informeeris kohalikke parteijuhte ja nende kaudu tõmbas aktsiooni vahetusse läbiviimisse kaasa partei- ja komsomoliaktiivi. Kompartei keskaparaadi töötajad lähetati operatsiooni läbiviimise ajaks maakondadesse teostama parteilist kontrolli.

Ööl vastu 14. juunit algas küüditamise vahetu läbiviimine. Eestist küüditatavate arvuks oli määratud 11 102 isikut. Kohalikud aktivistid olid 13. juuni õhtul kutsutud erinevatel ettekäanetel koosolekutele, kust nad suunati julgeoleku- ja miilitsatöötajate juhtimisel juba inimesi arreterima. Julgeolekutöötajate ja miilitsate vähesuse tõttu oli neid selleks puhuks juurde toodud ka Leningradist, lisaks kaasati hädaolukorras veel ka punaarmeeasi.

Hommikuks jõuti suurem osa kinnipeetuid koguda ettenähtud raudteejaamadesse. EK(b)P Petserimaa komitee aruanne oli parteiliselt optimistlik – järgmise päeva õhtul olid “kõik väga väsinud unetust ööst ja tööst, kuid meeleolu oli reibas ja kõik olid valmis täitma ükskõik millist uut ülesannet”.

Kui palju inimesi 1941. a juunis küüditati, ei saa tänaseni päris täpselt öelda. Erinevatel andmetel on see arv 9000 – 10 000.

1941. aasta küüditamise kuupäevaks ei saa siiski lugeda ainult 14. juunit. Juulikuuks oli ilmselt planeeritud uus küüditamisaktsioon, mis aga alanud Saksamaa – NSV Liidu sõja tõttu saadi läbi viia vaid Lääne-Eesti saartel. Varasemast märksa ulatuslikum küüditamine toimus saartel 1.–3. juulini. Enamikku selle operatsiooni käigus kinnivõetud naisi ja lapsi ei jõutudki enam Eestist ära viia ja nad vabastati rinde lähenedes.

Senistel andmetel võeti juuni- ja juulikuiste aktsioonide käigus kinni kuni 10 861 isikut. Nendest paarsada tapeti enne väljasaatmist, mehed arreteeriti ja saadeti sunnitöölaagritesse, naised ja lapsed küüditati. Ehkki väidetavalt oli tegemist nn “nõukogudevastase elemendiga”, moodustasid küüditatutest üle 1/3 alaealised.

Andmete kogumist võimalike poliitiliste vastaste kohta oli alustatud kohe pärast Eesti okupeerimist. Selleks töötati sihipäraselt läbi arhiivifonde, värvati agente kõikvõimalikelt elualadelt või fikseeriti lihtsalt pealekaebused – mõni kohatu anekdoot, riigivastane jutt jms.

17. juunil lahkusid rongid, kokku 490 vagunit, ohvritega Narva ja Irboska kaudu Eestist. Enamik küüditatuist viidi Kirovi ja Novosibirski oblastisse. Naistest-lastest hukkus seal nälja, külma ja haiguste käes umbes 60%, arreteeritud ja GULAGi saadetud meestest hukati või hukkus laagrites üle 90%.

1949. a märtsiküüditamine

29. jaanuaril 1949 võttis NSVL Ministrite Nõukogu vastu määruse 390–138ss, milles tehti NSVL Riiklikule Julgeolekuministeeriumile (RJM) kohustuseks Leedu, Läti ja Eesti NSV territooriumilt igaveseks ajaks välja saata sealsed kulakud ja rahvavaenlased. Määruse täitmiseks pidi RJM tagama väljasaadetavate kinnivõtmise ning nende jaamadesse toimetamise, NSVL Siseministeeriumi (SM) kanda jäi väljasaadetavate konvoeerimine ja edasitoimetamine. Siseministeerium vastutas ka küüditatute valve eest teekonnal, administratiivse jälgimise eest sihtkohtades ja väljasaadetute tööhõive eest Siberis.

Operatsiooni juhiks määrati NSVL RJM sisevägede juhataja kindralleitnant Pjotr Burmak. Riiga organiseeriti ajutine staap, kuhu komandeeriti NSVL julgeolekuministri esimene asetäitja Ogoltsov, kellele hakati edastama üksikasjalikku informatsiooni operatsiooni

kulgemisest. Tallinnasse läkitati NSVL julgeolekuministri asetäitja kindralleitnant Afanassi Blinov, Vilniusse julgeolekuministri asetäitja kindralleitnant Nikolai Gorlinski. Eestis koordineerisid küüditamist ENSV julgeolekuminister Boris Kumm ja NSVL RJM volinik Eesti NSVs kindralmajor Jermolin, kellele allus korraldusi täitev 12-liikmeline operatiivstaap.

Maakondades moodustatud staapide ülesandeks jäi põhjalike väljasaatmisplaanide koostamine ning operatiivsete kaartide ja skeemide kinnitamine, mis pidid kajastama väljasaatmise läbiviimiseks vajalike operatiivtöötajate ja sõjaväelaste, vajaminevate autode, vagunite, kütusekoguste, relvade, küüditatute pealelaadimisjaamade, ešelonide formeerimiskohtade jms üle peetavat arvestust.

12. märtsil andis NSVL siseminister Kruglov käsu operatsiooni käivitamiseks. 13. märtsil kinnitas NSVL julgeolekuministri esimene asetäitja Ogoltsov Eestile plaani, mis nägi ette 7500 kulaku ja bandiidi perekonna väljasaatmise. Maakondadest laekunud materjali alusel vormistas RJM rahvavaenlaste ja kulakute arvestustoimikud. 17. märtsiks valmis ENSV SMis operatsiooni Priboi 24-punktiline tegevusplaan. Korrarikkumiste ennetamiseks aktiveeriti agentide ja informaatorete võrk. Asustatud punktides, teedel ja avalikes kohtades kontrolliti kõiki kõrvalisi, kahtlasi ja dokumentideta isikuid, keda oli lubatud vajadusel kinni pidada.

Kummi plaani kohaselt tuli operatsiooni läbiviimiseks organiseerida 1987 operatiivgruppi, kuhu kaasati 2611 operatiivtöötajat, 2867 meest RJM ja SM vägede isikkoosseisust, 3053 hävituspataljoni võitlejat ning 9375 kohalikku aktivisti ja kontrollitud kolhoosnikku, kes olid osaliselt relvastatud ning tegelesid peamiselt tee juhatamisega ning väljasaadetute vara üleskirjutamise ja võõrandamisega. Väljastpoolt toodi Eestisse juurde u 6000 operatiivtöötajat ja sõjaväelast. Sündmustik kohtadel kulges julgeolekutöötajate juhtimisel. Parteikoosoleku või õppuste läbiviimise ettekäändel asusid parteikomiteed 24. märtsil parteilasi, kommunistlikke noori ja teisi aktiviste mobiliseerima. Kokkutulnuid instrueeriti vahetult enne operatsiooni algust.

Õöl vastu 25. märtsi kell 21:00–05:00 anti Pihkva ja Gatšina jaamades ootel olnud ešelonid ette ja suunati Eesti pealelaadimispunktidesse. Operatsioon Priboi käivitus 25. märtsi varahommikul, pealinnades kell 04:00, maakondades kell 06:00. Operatsioon tuli läbi viia kolme ööpäeva jooksul. Küüditatute veoks koostati Eestis 19 ešeloni. Neist 9 ešeloni suunati Novosibirski oblastisse, 6 ešeloni Krasnojarski kraisse, 2 Omski oblastisse ja 2 Irkutski oblastisse. Kokku küüditati Eestist u 21 000 inimest, kelle hulgas oli kõige arvukamalt 7-aastasi lapsi. Tööealisi mehi oli nende seas veidi üle 10%. Vanemaid kui 60-aastasi oli u 15%, sh ka üle 90 aasta vanuseid. Äraviidute seas oli invaliide, lapseootel naisi ja ilma vanemateta väljasaadetud lapsi.

Kolhooside moodustamine ENSVs 1944 - 1950

NSV Liidu esimese okupatsiooniaasta jooksul 1940–1941 uus võim Eestis talude kollektiviseerimiseni ei jõudnud. Üksikuid kolhoose tehti ainult Eesti piiriäärsetes vene külades. Pärast Eesti ala taasvallutamist 1944. a kollektiviseerimisega ei kiirustatud, sest

NSV Liidu poolt ametisse määratud kommunistliku partei esindajate mõjuvõim oli maakohtades veel nõrk ning eestlaste seas ebapopulaarse kolhoosikorra juurutamine oleks seda veelgi nõrgendanud. Et võita teatud elanikkonna osa toetust, viidi lõpuni maareform, mis 1940. a pooleli jäi. Reformiga püüti talupidajatele näidata, nagu oleks uus võim huvitatud eramajapidamiste säilimisest, koguni uute väiketalude loomisest, ega kavatsegi hakata kolhoose looma. Samal ajal kehtestati aga progresseeruv maksusüsteem, mis määras suurema põllumaaga taludele kõrgemad maksud. Just maksusüsteemi loodeti kasutada peamise survevahendina kolhooside moodustamiseks. Põllumajandustoodete kohustuslike müüginormide kokkuostuhinnad hoiti keskvõimu poolt madalal. Nii tekitati kunstlikult olukord, kus talude tootmisvõimest ei piisanud maksude tasumiseks. Talud jäid võlgu ning maksuvõlad töid kaasa kriminaalvastutuse. Raskustesse sattunud taluomanikel jäi ainult üle loobuda oma talust ja loomadest. Kogu see julm jant võeti kompartei poolt ette selleks, et näidata kolhooside loomist vormiliselt vabatahtlikuna. Selle mõistmiseks tänapäeval peab teadma, et NSV Liidus valitsevale režiimile oli väga oluline avalikult näidata kõike riigis toimuvat loomulikuna ja inimeste omal tahtel toimuvana ning samal ajal varjata oma tegelikku inimvaenulikkust, kogu ühiskonda kontrollivat palet.

Otsuse alustada Balti liiduvabariikides talumajandite kollektiviseerimist võttis NLKP KK Poliitbüroo vastu mais 1947. a. Kolhooside loomine pidi kirjasõna järgi olema vabatahtlik ning ideoloogilistel kaalutlustel pidid esimesed kolhoosid moodustama väiketalupidajad. Suurtalupoegi ehk kulakuid, kui juba oma loomult nõukogude võimu vastaseid, sinna lasta ei tohtinud. Esimene kolhoos asutati ENSVs 23. augustil 1947. a Saaremaal Sakla külas ja nimetati Viktor Kingissepa nimega. Kolhooside loomine kulges algusest peale vaevaliselt. 1947. a detsembris raporteeris EK(b)P KK NLKP KKle, et planeeritud 17 kolhoosist on suudetud moodustada vaid 5. Kuigi jaanuaris 1948. a lisandus veel 7 kolhoosi, ei parandanud see üldist olukorda. Virumaal, Viljandimaal ja Hiiumaal polnud selleks ajaks moodustatud veel ühtegi kolhoosi.

Pärast Moskvast saadetud erikomisjoni käiku Eestisse jaanuaris 1948. a ja selle kriitikat EK(b)P aadressil võttis EK(b)P KK küll asja tõsisemalt käsile (1948. a juulis tõsteti makse), kuid kollektiviseerimise tempo jäi endiselt väga madalaks. Aasta lõpuks tõusis kolhoosidesse läinud talude hulk 8% nende üldarvust. Kolhoosidevastaseks näidisagitatsiooniks olid Nõukogude Liidu lääneosas levinud näljahäda tagajärjel rändama läinud toitu otsivad vene kolhoosnikud (Eestis kutsuti neid kotipoisteks) ning Eestisse jäänud Venemaalt pärit demobiliseeritud vene sõdurid (neid oli Eesti põllumajanduses tööl u 10 000). Üks vene talumees vastanud küsimusele, miks ta oma sünnikohta tagasi ei pöördu: "Miks peaksin sinna minema, seal on kolhoosid ja nälg. Kolhoosikorra tõttu pole võimalik seal elada." EK(b)P poolt saadetud agitaatoritele, kes talumeestele kolhoosikorrast rääkima hakkasid, vastanud talunikud: "Sa oled ainult ühe aasta Venemaal elanud, meile rääkis kolhoosidest aga inimene, kes ise kolhoosis on sündinud ja kasvanud ning kes olukorda põhjalikult tunneb." Kolhoosikorda ülistav propaganda oli Eestis täiesti mõjuta.

Murrangu kolhooside moodustamisse tõi 1949. a märtsiküüditamine. Talunike

kolhoosidesse sundimine oli selle küüditamise peamisi eesmärke, mis täideti edukalt. Küüditamisega tekitati totaalse hirmu õhkkond. Kolhooside massiline moodustamine algas juba küüditamispäevadel, kui autod maal ringi sõitsid. Valik oli lihtne ja selge, kolhoosi siin või Siberis. Kolhoseerimine võttis sellise hoo, et ületas isegi Nõukogude Venemaa 1920. aastate kollektiviseerimise tempo. Aasta lõpuks oli kolhoosides üle 70% taludest. Allesjäänud osa moodustasid need väiketalud, kelle pidajatel oli vähem põhjust kulakuks tegemist ja Siberisse saatmist karta ning kellel oli mingeid kõrvalisi tuluallikaid põllumajandusmaksu tasumiseks. Uute kõrgemate maksunormide kehtestamine väiketalunikele jaanuaris 1950 likvideeris ka selle osa. 1950. a keskpaigaks oli kollektiviseeritud juba 82% taludest ja aasta lõpuks tõusis see 92%. Riigivõim võis sellega kollektiviseerimise lugeda lõppenuks.

EKP liikmeskond 1940 - 1990

Eesti Vabariigis oli pärast 1924. aasta mässu edukalt ohjeldatud kommunistide tegevust ning põrandaalune EKP oli marginaalne nähtus. 1938. aastal koguni amnesteeriti varasematel aastatel vangistatud kommunistid. Põrandaaluste kommunistide arv küündis Eestis enne 1940. aasta juunit 120–130, olles sellega tunduvalt väiksem samalaadsest arvust Lätis (u 400) ja Leedus (1220). Esimesed uued liikmed võeti vastu juuni lõpus – juuli alguses, kui partei oli formaalselt veel illegaalne organisatsioon. Esimeste hulgas olid Neeme Ruus, Nigol Andresen, Johannes Vares-Barbarus. Ilmselt Moskvast antud kava järgi tuli 1. augustiks parteilaste arvu suurendada 1500ni. Parteiliikmete arvu järsk suurendamine oli kindlasti oluline osa Ždanovi poolt juulikuuks väljakuulutatud Eesti kiirest sovetiseerimisest. Kiirustamine sundis peale uute liikmete lihtsustatud vastuvõtu, nõ avatud uste poliitika. Augusti keskpaigaks oli partei liikmete arv vajaliku piiri saavutanud ja kiirkorras toimunud “mobilisatsioon” parteisse asendati tavapärase rangelt reglementeeritud protseduuriga. See tõi aga kaasa uusi hädasid ning olukorra lahendamiseks kinnitas ÜK(b)P Poliitbüroo 10. märtsil 1941 ÜK(b)Psse vastuvõtmise ajutise korra Balti riikides. Nii anti võimalus soovijatena esineda Nõukogude Liidust saabunud kommunistidel ja sama korra alusel võis parteisse vastu võtta ka isikuid, kes olid Eestisse saabunud Nõukogude Liidust.

“Avatud uste” ajal oli parteisse sattunud hulk ebasoovitavaid inimesi ning juba 1940. aasta novembris-detsembris toimus parteipiletite vahetamise käigus ridade puhastus. Partei ukse taha tõsteti 500–600 inimest. 1. jaanuari 1941 seisuga oli EK(b)Ps 1169 liiget, 867 kandidaati, kokku 2036 kommunisti, neist 75% eestlasi, 23% venelasi, 2% teisi rahvusi. 1. juuniks 1941 oli Eestis arvel 3732 parteilast, neist 2576 EK(b)P poolt vastuvõetut (sh NSV Liidust tulnud ja siin parteisse astunud) ning 1156 Nõukogude Liidust saabunud kommunisti. Saksamaa-NSV Liidu vaheline sõda puistas EK(b)P organisatsiooni laiali. 1. juulil 1941 arvel olnud 3751 kommunistist 3172 kohta on nende edasine saatus välja selgitatud. Nõukogude Liitu evakueerus 1459, mobiliseeriti sõja esimestel kuudel või astus partisanisalkadesse 595, langes 1941. a lahingutes Eestis 382, jäi omal käel Saksa

tagalasse 729, ellu jäi neist 114. 3/4 neist heideti pärast sõda passiivsuse tõttu parteist välja. Ühel või teisel moel langes sõja ajal rivist välja 40–50% EK(b)P sõjajärgsest koosseisust.

Pärast Eesti taasokupatsioonist asus partei kohe oma ridu koondama. 1. novembri 1944 seisuga oli EK(b)Ps arvel 1949 kommunisti 120 parteiorganisatsioonis. Suhteliselt suurim arv partei algorganisatsioone tegutses selleks hetkeks SARK ja RJK süsteemis (39), ülejäänud ENSV partei- ja nõukogude aparaadis, mujale jagus neid ainult neli. 1. jaanuariks 1945 oli kokku juba 2409 kommunisti. Oma mõjuvõimu laiendamiseks tööliste hulgas määrati suuremate ettevõtete juurde keskasutustes töötavaid parteilasi, kes pidid kohapeal käima tegelemas kommunistliku kasvatustööga. Partei mõjuvõimu suurendamiseks maal otsustas EK(b)P KK 1947. aasta juulis luua valdade parteikomiteed. 1948. aasta novembriks olid vallakomiteed olemas siiski ainult 108 vallas 236st.

1948. aasta lõpuks oli EK(b)Ps arvel 16 650 kommunisti, sh 7289 (44%) eestlast, kellest vaid 2368 oli parteisse võetud Eestis. Vaadates EK(b)P KKd ja tema aparaadi rahvuslikku koosseisu, siis siin olid ülekaalus (u 2/3) eestlased, kuid nende hulgas ka NSV Liidust tulnud "Venemaa eestlased". Selleks ajaks ei suutnud partei luua endale toetuspinda kohaliku elanikkonna hulgas ja sai realselt toetuda ainult nõukogude võimuga kaasa toodud uuele ametnikkonnale. 70% liikmeid olid teenistujad, kes teenisid kas partei- ja nõukogude asutustes või ettevõtete juhtidena. Töölisi oli parteis 15%, talupoegi 3,5%.

Esimeste sõjajärgsete aastate jooksul 1944–1948 oli liikmeskonna põhiliseks kasvu allikaks (80%) demobiliseeritavad sõjaväelased ja Nõukogude Liidust saabuvad kommunistid. Seegi hulk inimesi, kes astus parteisse Eestis, moodustus sel perioodil valdavalt enamuses NSV Liidust tagasi pöörduvatest eestlastest või vähemalt sõja Nõukogude tagalas mööda saatnuist. Selle põhjuseks oli mõlemapoolne soovimatus: partei ei usaldanud Saksa okupatsiooni ajal Eestis elanud ja inimesed ise ei olnud veel viidud arusaamisele partei vääramatust jõust.

Märgatav muutus saabus 1949. aastaga, seos märtsiküüditamisega on ilmne. Ühelt poolt oli "puhastus" rahva hulgas läbi viidud, polnud vaja hakata represseerima värskeid parteilasi ja allesjäänute hulgast oli juba lihtsam leida parteile sobilikke inimesi. Teiselt poolt oli rahvale piisava selgusega demonstreeritud partei vägevust, "hirmu ja armu". Okupatsioonivõimu üleolek näis enamikule sel silmapilgul väärmatu, hirm sundis inimesi võimule ligemale. Arvuliselt ei ole see murrang siiski nii totaalne kui talurahva kolhoseerimisel. Pigem oli esmalt tegu muutumisega suhtumistes: partei oli valmis vastu võtma kohalikke eestlasi ja üha rohkem neist pöördus koostööle kommunistidega. Eestlaste arv parteis hakkab märgatavalt tõusma aastatel 1951–1953, ulatudes selleks ajaks üle 9000.

Ootamatu hüppe teeb partei aastail 1952–1953. 1952. aastal väheneb poole võrra liikmete juurdekasv. Selle põhjus parteistatistikast üheselt ei ilmne. 1953. aastal tabab partei liikmeskonda Eestis ainukordne langus, kui mitte arvestada partei lõpuheitlusi 1990. aastate algul. Selle aastaga kahaneb liikmete hulk u 1100 inimese võrra, millest eestlaste osaks langeb vaid 100. Kõrvutades parteilaste arvu ametkonniti NSV Liidus toimunud võimuvahetustega (Stalini surm ja Beria ajutine esilekerkimine oma uue rahvuspoliitikaga ning tema kadu) näib tõenäoline, et parteilaste äravool Eestist toimus peamiselt vene rahvusest siseasjade- ja julgeolekutöötajate arvel.

Hetkelisele langusele järgneb kiire tõus. Kui 1949. aasta oli toonud kaasa esimese murrangu, siis 1956. aasta vapustused Ungaris kajastuvad ilmekalt ka parteistatistikas:

eestlaste astumine parteisse suureneb hüppeliselt enam kui kahekordselt – mõnesajalt aastas 1000–1500 uue liikmeni aastas. Need on veel inimesed, kes teismelisena või nooruses on läbi elanud omariikluse kao, sõja ja terrori.

Selline eestlaste juurdevool parteisse püsib kuni 1980. aastate lõpuni. Eestlaste aktiivne astumine parteisse viis selleni, et 1961. aastaks moodustasid eestlased suurima rahvusgrupi EKP liikmeskonnas. Selleks ajaks oli kommunistide arv tõusnud 37 848, sellest eestlasi 18 604 (49%). 1962. aasta lõpuks ulatub eestlaste arv juba üle poole (50,5%), mis jääb püsima kuni 1988. aastani.

1960. aastate algus on märkimisväärne veel muugi poolest. Järgneval perioodil hakkab partei oma hulka võtma ka neid, keda ta on ise varem represseerinud. Partei võimuses oli muuta alandatu tõstetuks. Leevendati mitmeid piiranguid varem poliitilistel põhjustel represseeritutele (sh võimaldati omandada kõrgharidust).

Tingliku vahejoone võib tõmmata 1970. Aastate keskele. Nüüd jõudsid parteisse astumiseni juba “Stalini lapsed”, inimesed, kes ise polnud enam näinud sõda, kelle jaoks rängem terror jäi kaugesse lapsepõlve ning kelle noorus langes “kuuekümnendate sula” aega. Nende jaoks ei olnud parteisse astumine enam hirmu ajal tehtud samm, vaid loomulik vahend oma karjääriredelil. 1976. aastaks oli EKP liikmeskond kasvanud 84 250ni, neist eestlasi 43 742 (52%). Sümbolne verstapost parteile on 1981./1982. aasta, kui ületatakse 100 000 liikme piir.

EKP liikmeskond saavutas oma haripunkti 1988. aastaks, ulatudes 112 925ni, sh 56 654 eestlast (50,1%). Eestlaste astumine parteisse vähenes märgatavalt alles 1987. aastal, eelmise aasta veel tuhandeselt juurdekasvult vaid 400ni. Käärivas poliitilises katlas ei osata või ehk ei juleta veel otsustada, kuidas talitada. 1988. aasta saab aga siiski partei kiire lõpu alguseks. Sellel aastal lahkub kompartei ridadest juba u 800 eestlast, lahkub juba ka venelasi, nii et eestlased jäävad siiski suurimaks grupiks parteis. 1989. aastal lahkub parteist juba 2865 eestlast. 1990. aastal saabub partei liikmeskonna kadu, lahkub 41 541 eestlast, ning arvuline ülekaal läheb venelastele, kelle lahkumine on märksa tagasihoidlikum. Partei hingekirja jääb 1. jaanuari 1991 seisuga 11 452 eestlast.